

UDK 821.111.09-31:821.163.4.09(091)

BILJANA ĐORIĆ-FRANCUSKI
Filološki fakultet u Beogradu

DŽON RONALD

REJEL TOLKIN

U SRPSKOHRVATSKOJ
KNJIŽEVNOJ KRITICI

(Povodom tri decenije od smrti čuvenog britanskog pisca)

*"Svet se deli na one ljude koji su pročitali Gospodara prstenova i one koji će to tek učiniti." -
Sunday Times*

Trenutno jedan od najpopularnijih književnika na svetu dostigao je nezamislivu slavu, uprkos činjenici da je proteklo već punih trideset godina od njegove smrti, zahvaljujući jednom neknjiževnom mediju - odnosno, ekranizaciji svoje mitološke epopeje *Gospodar prstenova*. Verovatno ni sam Tolkin ne bi mogao da poveruje u vrtoglave brojke koje pokazuju da je njegovu "Srednju zemlju" upoznala publika širom naše planete, svih starosnih i profesionalnih struktura, prateći bez daha avanture stanovnika tog izmišljenog sveta - *Hobita*, dok je ova trilogija po nekim anketama¹ proglašena najznačajnijom knjigom dvadesetog veka. O ogromnoj popularnosti Tolkinovog stvaralaštva najbolje svedoče podaci² da su njegova dva najpoznatija dela ocenjena kao najprodavaniji fantastični romani prošlog veka (prodato je preko 40 miliona primeraka *Hobita* i više od 50 miliona kompleta *Gospodara prstenova*, odnosno 150 miliona pojedinačnih knjiga), a film koji je snimljen na osnovu prvog dela trilogije doneo je već skoro milijardu dolara zarade. Tolkinova dela prevedena su na pedesetak svetskih jezika, prema njima su snimljeni veoma gledani animirani filmovi (*Hobit* je snimljen 1977, a trilogija je podeljena na dva filma: *Gospodar prstenova* - 1978 i *Povratak kralja* - 1980), prisutna su širom sveta posredstvom elektronske komunikacije (kod nas se mogu pratiti vesti na veb sajtu *Krčma "Poni koji se propinje"* ili posećivanjem hrvatskog sajta *Mezmerin Tolkien*, kao i poljske veb strane *Tolkien Zone* i bugarske *Valakuenta*), dok veliki broj zemalja ima udruženja ljubitelja njegovih romana (kao što su to *Tolkien Societies* u Engleskoj, *Deutsche Tolkien Gesellschaft* u Nemačkoj ili *Tolkien & Co* u Francuskoj).

U ovom članku predstavljen je pregled recepcije Tolkinovih dela na srpskohrvatskom jezičkom području (koje obuhvata publikacije iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine), do raspada prethodne Jugoslavije koji je

...

1. Na primer, one koje su sproveli: Channel 4 / Waterstone, Folio Society, SFX.

2. Ovi podaci preuzeti su iz knjige: Tom A. Shippey, *J.R.R. Tolkien: Author of the Century*. New York, Houghton Mifflin, 2001.

64

prouzrokovao rasparčavanje tog područja. Iako je Tolkin stekao svetsku slavu svojom grandioznom trilogijom koja je odmah po objavljivanju osvojila čitaoce svih zemalja i uzrasta, interesovanje naših književnih kritičara za stvaralaštvo ovog engleskog romansijera, premda zadovoljavajućeg obima, kasnilo je - isto kao i prevodi njegovih romana - skoro četrdeset godina, i pored ogromnog uspeha njegovih dela u Engleskoj i mnogim drugim zemljama, jer se prvi kritički odjeci kod nas javljaju tek po izdanju prevoda njegovog romana-prvenca.

Sa delima Džona Ronalda Rejela Tolkina (J/ohn/ R/onald/ R/euel/ Tolkien, 1892-1973) naša čitalačka publika po prvi put se sreće tek početkom 1974. godine, kada je u književnom časopisu *Dubrovnik* objavljen odlomak iz romana *Hobit ili Tamo i natrag* (*The Hobbit or There and Back Again* - 1937), koji je preveo Milan Milišić, pod naslovom "Neočekivani gosti". Isti ovaj časopis objaviće još jedan odlomak iz *Hobita* - "Zagonetke u tami" - naredne godine, kada će se pojaviti i prvo izdanje tog romana u celini, kod beogradskog "Nolita", u prevodu Meri i Milana Milišića (drugo izdanje biće objavljeno 1983, treće 1986, a četvrto 1991. godine). Naša književna kritika reagovaće blagovremeno na pojavljivanje Tolkinovog prvenca kod nas, ali u znatno manjem obimu nego što će to biti slučaj po prevodu njegove trilogije *Gospodar prstenova* (*The Lord of the Rings*), koju čine romani *Družina prstena* (*The Fellowship of the Ring* - 1954), *Dve kule* (*The Two Towers* - 1954) i *Povratak kralja* (*The Return of the King* - 1955), koju je u našem prevodu izdao "Nolit" 1981. godine (drugo izdanje objavio je beogradski "Stilos" 1988. godine). Tolkin je za života objavio i dva manja književna dela u prozi: *Farmer Gil od Buta* (*Farmer Gil of Ham* - 1949) i *Kovač iz Velikog Vutona* (*Smith of Wooton Major* - 1967), kao i jedno u stihu - *Avanture Toma Bombadila* (*Adventures of Tom Bombadil* - 1962). *Kovač iz Velikog Vutona* objavljen je po prvi put na našem jeziku u izdanju "Dečjih novina" iz Gornjeg Milanovca 1984. godine, *Farmer Gil od Buta* kod beogradskog "Rada" 1986. godine, dok će *Avanture Toma Bombadila* i posthumno objavljeni prozni ep *Silmarilion* (*The Silmarillion* - 1977) naši izdavači prevesti tek sredinom devedesetih godina, ali će ovo drugo delo mnogo pre toga pobuditi pažnju naših kritičara i prevodilaca, pa će o njemu biti reči u našoj književnoj periodici još tokom ovde obrađenog perioda.

* * *

Prvi odjek na stvaralaštvo Džona R.R. Tolkina u našoj književnoj kritici predstavlja veoma kratak prikaz Radmile Gikić, koji u okviru članka "Nova Nolitova edicija Raspust" objavljuju novosadska *Polja* u broju za novembar 1975. godine (god. XXI, br. 201, str. 24-25). Reč je o predstavljanju kod nas u prevodu upravo objavljenog Tolkinovog romana *Hobit*, za koji kritičar tvrdi da je "pustolovna i luckasta knjiga", ukratko prepričava fabulu i napominje da je taj roman doživeo veliki broj izdanja u Engleskoj, a takode je preveden i na mnoge strane jezike.

Na žalost, sam prevod romana *Hobit* 1975. godine - sa zakašnjenjem od gotovo četiri decenije - nije propratio nikakav predgovor ili pogovor, pa čak ni beleška, osim što će od drugog izdanja pa nadalje biti dodata "Reč čitaocima" od strane jednog od prevodilaca - Milana Milišića, ali sa čisto informativnom namerom i bez ikakvog književno-kritičkog značaja.

Objavljivanje prevoda Tolkinovog romana *Hobit* pobudilo je prilično veliko interesovanje naših književnih kritičara. Jedan od prikaza na to delo, iz pera

Predraga Protića, donosi beogradska *Ilustrovana politika* u broju za 12. oktobar naredne - 1976. godine (god. XIX, br. 936, str. 59), u rubrici "Čitati ili ne čitati", pod naslovom "Zanimljivo putovanje (*Hobit*, roman Džona R.R. Tolkina)". Autor prikaza ističe da je ovo knjiga koja podmlađuje i vraća u detinjstvo, jer čitajući je "mi zaronimo u čudesan svet", budući da sve u *Hobitu* "ima svoju dramaturgiju i ništa nije slučajno, sve je predviđeno", a nama kao čitaocima "ostaje samo da čaroliju primimo i da u njoj uživamo". Nabrajajući vrline Tolkinovog romana, na osnovu kojih ga preporučuje za čitanje, Predrag Protić podvlači jednostavnost poruke prikazanog dela - koja glasi da "hrabar i pošten nema čega da se boji", kao i utisak da se i sam pisac "zabavljajući vas, zabavlja neuporedivo više nego mi", a zatim zaključuje: "malo humora, malo ironične distance, mnogo zanimljivih događaja, dosta plemenite zabave".

U veoma interesantnom pregledu pod naslovom "Bajke za odrasle", objavljenom u beogradskoj *Književnoj reči* 25. decembra 1977. godine (god. VI, br. 91, str. 4), Lazar Crkvenjakov govori o delima Džona R.R. Tolkina, Ričarda Adamsa, Pitera S. Bigla i Luisa Kerola. On ističe da počasno mesto među tim "slikovitim fantazijama, izmišljenim pričama", koje ne govore o savremenom čoveku "nego pre o čoveku svih vremena", zauzima Tolkin sa svojim remek-delom, trilogijom *Gospodar prstenova*. Napomenuvši da Tolkinov međuratni roman *Hobit* "predstavlja neku vrstu uvoda i prethodnice pomenutoj trilogiji", kritičar zatim analizira svet mitoloških i ostalih stvorenja koja je u svom delu osmislio Tolkin, uz zaključak da kroz njega provejava "čarobni dah i draž prošlosti daleke istorije i izgubljenih naroda".

U dvobroju za januar-februar 1979. godine beogradskog *Savremenika* (god. XXV, knj. 49, br. 1-2, str. 134-136), Velimir Čurgus Kazimir u rubrici "Književnost u svetu" ističe da je na anglosaksonskoj književnoj sceni tokom prethodne godine daleko najviše publiciteta doživeo Tolkinov *Silmarilion*. Napomenuvši da je ova knjiga najavljivana petnaestak godina i ukazavši na "fantomski podatak da pisac više nije među živima", autor pregleda bez ikakvog daljeg objašnjenja tvrdi da je "i sama knjiga poprilično fantomska". Ilustrujući zatim razlike između Tolkinovih ranih dela i ovog poslednjeg, u kome je engleski romanopisac "sa gubitkom fabule, samim nagomilavanjem mitološko-faktografske građe, izgubio i onaj divni duhoviti smisao za svakodnevne čovekove potrebe", u duhu čitavog pregleda, kritičar zaključuje da je "vreme avanturizma i drskosti zaista nepovratno prošlo, pa nam još jedino preostaje mitologija zlatnog doba".

Još jedan prikaz o Tolkinu Velimir Čurgus Kazimir objavljuje već u narednom broju beogradskog *Savremenika*, za mart 1979. godine (god. XXV, knj. 49, br. 3, str. 179-185), pod naslovom "Tolkin: fantastika, mit, utopija". Pohvalivši imaginativnost britanskog romanopisca, on svrstava trilogiju *Gospodar prstenova* u dela "utopijske fantastike" i ukazuje na izuzetnu preciznost kojom Tolkin opisuje svoj svet, tako da čitaocu uliva osećanje "epifanijske realnosti". Zatim se ističe neobičan odnos ovog pisca prema jeziku i mitu, kao i bogatstvo stila lišenog "slobodnih, lebdećih asocijacija", ali i preteranog pojednostavljivanja. Zbog naglašavanja elemenata fantastike, mita i utopije često je ispuštan iz vida Tolkinov etički stav, mada njegovo delo otvara mnoga pitanja i sumnje o čovekovoj prirodi, podvlači kritičar i po književnim namerama poredi engleskog književnika sa Kafkom, ukazujući u

zaključku na direktnu aktuelnost *Gospodara prstenova*, dela koje "dokazuje da je fantastika najefektnija u društvu sa ironijom i kritikom i da, okružena stvarima i događajima iz svakodnevnog života, samo dobija u idejnosti i fleksibilnosti".

Predgovor Vlade Uroševića za prvo, veoma zakasnelo, izdanje *Gospodara prstenova* na našem jeziku 1981. godine, pod naslovom "Tolkinova vilinska saga" (str. 9-34), predstavlja najiscrpniji pregled celokupnog Tolkinovog stvaralaštva u našoj kritici. Autor poredi roman *Hobit* sa čuvenim delom Luisa Kerola iz prethodnog veka - *Alisa u zemlji čuda* (*Alice's Adventures in Wonderland* - 1865), istakavši da su njihove zajedničke odlike "maštovitost, toplina i humor", ali i to da su pisci ovih romana koji se svrstavaju u *neozbiljnu* književnost namenjenu deci pokazali da i takva dela sadrže naučne poglede na svet, jer se "duboke i mudre pouke mogu iskazati i kroz oblike smatrane obično za zabavne i površne". Posle iznošenja najznačajnijih podataka o životu i radu engleskog spisatelja, kritičar napominje "da su po svom ukusu za legende i po atmosferi bliskoj vilinskim pričama Tolkinovi stihovi dugo najavljivali njegovu prozu". Iako i rana dela ovog pisca već govore o drevnim događajima iz legendi i predanja, "to je veoma stilizovana, poetična, artificijelna proza, pisana u duhu starih hronika, sa dosta patetike i poze", i tek za pisanje *Hobita* Tolkin pronalazi adekvatan, jednostavan stil pripovedanja, pa tako nastaje "herojska, mitska priča kazana tonom popularne imaginacije", naglašava prikazivač i dodaje da je ovo delo, i pored svoje zaokruženosti i samostalnosti, "neka vrsta romana-jezgra iz kojeg izrasta velika građevina *Gospodara prstenova*". Tolkinova dela mogu da se tumače na više načina - ne samo kao zabavno štivo ili pustolovni romani, nego "i kao tekst pun dubljih značenja i suštastvenijih poruka", konstatuje esejist i zatim ilustruje tu svoju tvrdnju. U trilogiji je opisana realna situacija koja vlada u Evropi, a borba koju Tolkin prikazuje nije usmerena samo protiv zlih ličnosti, već i "protiv apsolutne moći uopšte, moći koja postaje cilj sama po sebi i koja se nameće kao vrhovni princip", napominje Urošević, a zatim na veoma originalan i aktuelan način tumači namere engleskog romanopisca, koji u svojim delima "kao da anticipira užasnu moć dobijenu cepanjem atomskog jezgra, i ogromnu sveuništavajuću opasnost koja kroz posedovanje i nagomilavanje atomskog oružja lebdi nad svetom". Posle tog izleta u budućnost, autor prikaza vraća se u prošlost i navodi književne tvorevine u kojima je Tolkin tražio inspiraciju, uključujući "folklorno nasleđe evropskog severozapada, mitologiju keltske regije, drevne spevove nordijskih skalda, predanja u kojima odzvanja odjek normanskih i vikinških putovanja i osvajanja", da bi zatim na kreativan način spojio sve te motive u "jedan svojevrsan amalgam". Kao jednu od asocijacija kritičar navodi i našu narodnu priču o Čosi i tri džina, pa naglašava da je preuzimanjem i obradom narodnih verovanja i predanja Tolkin uspostavio "kontinuitet između drevnih vremena i novog doba", uz veliko strpljenje, upornost i ambicioznost, širokim zahvatom i sigurnim postupkom, pokazavši svoju ogromnu erudiciju, što sve doprinosi izuzetnosti njegovog stvaralaštva. Iako Tolkinova dela sadrže elemente fantastike, svet koji je on stvorio predstavlja zaseban kontinent, jer "po svojoj obuhvatnosti, imaginativni zahvat ovog pisca teško da ima ravnog u savremenoj književnosti", dodaje kritičar, koji smatra da je trilogija široko prihvaćena i sve popularnija upravo zbog te promišljenosti i koherentnosti, kao i činjenice da je sazdana na "višeslojnom iskustvu sintetizovanom iz mnogih oblasti znanja". Pošto je to delo "velika saga koja govori o nekim dalekim vekovima, ali

dodiruje pri tom i suštastvene probleme našeg vremena", Tolkinova publika mnogo je šira od krugova univerzitetskih intelektualaca, jer njega vole "svi oni koji u ovom našem veku sve oštrije fokusirane realnosti osećaju potrebu za legendama, za sve udaljenijim svetom detinjstva, za naivnošću i nevinošću bajki", nostalgично zaključuje Vlada Urošević.

Prvi prikaz koji je usledio kao reakcija na izdanje *Gospodara prstenova* na našem jeziku bio je članak Nenada Ešpeka "Kontinuitet čudsnog", u rubrici "Svijet knjiga - dosezi proze" sarajevskog *Oslobođenja* za 3. april 1982. godine (god. XXXIX, br. 12129, "Kultura-umjetnost-nauka", god. IV, br. 41, str. 3). Autor prikaza ukazuje na to da je po svojoj "stvaralački neponovljivoj imaginaciji" Tolkin blizak Luisu Kerolu, ali i skandinavskim epovima i srednjevekovnim romanima, a naročito nenadmašnom Čarlsu Dikensu, kome je sličan i po lepoti "umjetnosti pripovijedanja, vinutih sve do najudaljenijih granica čudsnog". I pored toga, ovaj pisac uspeva da izbegne alegoričnost i da uputi "na neke osnovne, prepoznatljive probleme našeg vremena", insistira Ešpek i naglašava da Tolkin svoja mitološka stvorenja "prenosi u okvir moguće svakidašnjice", zahvaljujući tome što svet čudsnog koji je on stvorio "posjeduje sve ono što je nužno za postojanje jednog vlastitog univerzuma". Podvukavši kao osnovnu temu trilogije sukob sa zlom, Nenad Ešpek napominje da - iako zlo biva pobedeno - ono nije zauvek uništeno, pa još jednom skreće pažnju na to da u ovom čarobnom delu Tolkin "anticipira iskustva svojih literarnih prethodnika, bez obzira da li su ta iskustva dio pojedinaca, autora, ili zaostavština kolektiva, naroda, i tolikim čudesima i stvorenjima sna i jave, straha i potrebe za maštanjem - on pribraja svoje čarobne Hobite".

Drugi prikaz Tolkinovog *Gospodara prstenova* donosi beogradska Politika 29. maja 1982. godine (god. LXXIX, br. 24656, "Kultura-umetnost-nauka", god. III, br. 146, str. 16). Autor članka pod naslovom "Antifaustovska saga", Dragan Kujundžić, jedan je od retkih u oblasti književne recepcije kod nas, koji otvoreno govori o njenim slabostima, istakavši da ovako kasno prevodenje Tolkinove trilogije "dolazi kao potvrda sumorne činjenice da u nas, često, pa tako i ovog puta, ozbiljna, čak maestralna duhovna pregnuća - kakvo je i Tolkinovo delo koje u sebi nedri i neke dimenzije epohalne svesti - ostaju izvan vidokruga ozbiljnih književnih analitičara i onih institucija koje bi trebalo da skrenu interesovanje šire publike na ovo izuzetno delo". Ocenivši kao osnovne odlike trilogije dubinu, dramatičnost i bogatstvo značenja, autor članka ističe da se u njoj aludira na mnogobrojne izvore, pa čak prepoznaje i "neke motive Starog i Novog zaveta". Takvom interpolacijom drugih dela u tkivo svog romana, uz pomoć aluzija i obnavljanjem motiva, Tolkin mu proširuje smisaoni opseg i umnožava značenjsku relevantnost, što pokazuje aktuelnost i značaj ovog vrhunskog autorskog umeća, koje svoj učinak duguje "majstorskom utelovljenju u koherentan i celovit romaneskni niz koji dosledno vodi likove ka ispunjenju svoga umetničkog zadatka", insistira kritičar. Međutim, iako doprinosi ubedljivosti romana, takvo bogatstvo grade nije zaslužno za uspešnost prikazane trilogije, "u čijoj osnovi leži temeljni egzistencijalni sukob dobra i zla", jer je veliko zadovoljstvo njenih čitalaca ipak prevashodno zasnovano "na Tolkinovoj narativnoj veštini, na majstorski ispričanoj priči", zaključuje Dragan Kujundžić.

...

3. Pada u oči to da je i naslov prethodnog prikaza, objavljenog u beogradskoj *Politici*, takode "Antifaustovska saga".

Beogradske *Književne novine* u broju za 11. novembar 1982. godine (god. XXXIV, br. 658, str. 27-28) donose prikaz Predraga Markovića "Propast Istoka", u kome autor ukazuje na paralelu koja se može povući između priče H.L. Borhesa *Tlon Uqbar Orbis Tertius* i Tolkinove trilogije, pošto smatra da u ova dva dela postoji "srodnost postupaka kojima se uvodi fantastički element". Odabiranjem istorijskog razdoblja u koje smešta radnju svog dela Tolkin pokazuje da je "veran hegelovskom shvatanju romana kao direktnog naslednika epa", dok kao temu bira dihotomiju sukoba između Dobra i Zla, na kome i razvija svoju "raskošnu antifaustovsku sagu",³ ali pritom nalazi uporišta i u drevnim mitovima, "koliko i u poetici pikarskog romana i zakonima popularnih strip-saga tipa Fosterovog *Princa Valijanta*", naglašava autor članka. Istaknuto je takode da su primarne vrednosti Tolkinovog romana zanemarene, pošto su mnogi interpretatori u njemu "videli tek metaforu političkog trenutka savremenog sveta šezdesetih godina", što nije dovoljno jer je ovo delo inventivnošću i imaginacijom svog tvorca dostiglo punu samostalnost. Pokazavši primerima da Tolkinov svet determinišu dve bitne karakteristike: prisustvo božanskog atributa (drugim rečima, Milosrđa) i, sa druge strane, mit koji je "pokretačka snaga i cilj", Marković zaključuje da taj svet ipak nije dehumanizovan ni jednom ni drugom odrednicom, već su one, naprotiv, "samo podloga na kojoj će se istaći odgovornost individuuma za istorijski razvoj događaja".

Još jedan prikaz Tolkinovog *Gospodara prstenova*, čiji je naslov "Vidovi naučne fantastike", donosi beogradska *Književna reč*, u rubrici "Kritika i delo", u broju od 10. juna 1983. godine (god. XII, br. 212, str. 12). Autor prikaza, Radoslav Petković, priznaje da veza između ovog književnog žanra i predmetne trilogije deluje naizgled apsurdno, budući da je naučna fantastika "okrenuta ka sutrašnjici, a Tolkinovo delo je usmereno ka juče, ispunjeno rezigniranošću nad neminovnim proticanjem vremena". Međutim, nastavlja on, trilogija je pokušaj rekonstrukcije jednog epa i mitologije na kojoj je on zasnovan, i njen pisac "konstruiše čitavu makro-strukturu, čitav svet u najširem smislu te reči", što jasno pokazuje da je i Tolkinovo vreme, baš kao i vreme naučno-fantastične literature, u suštini van-istorijsko, jer je u tim delima iskazana ambicija ka stvaranju jednog mogućeg sveta, tako da se u oba slučaja i univerzum zbivanja nalazi "van konteksta autentičnog predanja". Zatim se ističe i sličnost konstitutivnog principa ova dva sveta, jer su i budući (odnosno, mogući) svet naučne fantastike, a isto tako i jučerašnji (takode mogući) svet *Gospodara prstenova*, u stvari zasnovani "na današnjici, tj. znanju i pretpostavkama savremene egzaktno nauke", na osnovu čega je trilogija određena "kao poseban oblik naučne fantastike". To pokazuje i činjenica da u njoj pisac iznosi svoje poimanje razvitka "ne kao progresa, nego kao procesa neprestane dekadencije", po čemu je ovo delo blisko negativnoj utopiji i isto toliko uznemirujuće zbog neizvesnosti onoga što predstavlja, smatra Radoslav Petković, i zato u zaključku prikazanu trilogiju naziva artikulacijom nemira.

Beogradska *Borba* u dvobroju za 23.-24. juli 1983. godine (god. LXI, br. 201-202, str. 16) donosi članak Branke Krilović "Društvo iz Bagrem-strita" - prikaz na *Gospodara prstenova* koji odlikuju izrazito impresionistički karakter i jednostrana interpretacija sadržaja bez ikakve dublje analize značenja ili kritičkog osvetljavanja

...

5. Ovo je pojam koji objašnjava Henk Ladlam u svom clanku, objavljenom u istom tematu.

književnog postupka, kao i neke nedopustive materijalne greške⁴. Autor prikaza naziva Tolkina **teškim** maštarom, koji je tvorac "bezopasno-primernog naroda Hobita i trotomne studije o njihovim vilenjačko-bajkolikim dogodovštinama", zatim ga optužuje da je **lukavo** smislio taj "narod mira i tišine koji je do savršenstva razvio strategiju nestajanja u trenutku kad veliki trapavo nasrnu", a na kraju ukazuje na izuzetnu popularnost trilogije, u kojoj su naročito svoje utočište našli "univerzitetski intelektualci, pristalice rehabilitacije sporednih žanrova, razočarani svetom tehnološke agresije".

U novosadskom *Letopisu Matice srpske* za septembar 1985. godine objavljen je temat "Tolkinov prsten" (god. 161, knj. 436, sv. 3, str. 203-265), koji je uredio Svetislav Jovanov. Temat započinje prevodom članka Henka Ladlama, američkog stručnjaka za oblasti semiotike i fenomenologije masovnih medija, pod naslovom "Figura protiv diskursa"; zatim slede dva odlomka iz dela "*Ainulindale*" i "*Silmarilion*", koje je prevela Adrijana Marčetić; dva članka naših autora, i na kraju beleška o engleskom piscu.

Adrijana Marčetić je autor članka "O Tolkinovom mitotvorstvu", posvećenog posthumno objavljenom Tolkinovom delu *Silmarilion*. Tematski određivši predmetno delo kao sintezu "različitih nacionalnih mitova kojoj su priključeni i novostvoreni mitovi samog Tolkina", kritičar dodaje da ono u žanrovskom smislu sadrži i elemente "pripovedačkih folklornih vrsta - epa, bajke i legende", ali i da pisac ne transponuje mitološke obrasce u savremenost, već pomoću mita metaforički predstavlja "neke vanvremene i opštevažeće probleme ljudskog postojanja koji su u suštini aistorijski". Upravo zbog toga što prikazuje opšteljudske vrednosti i večne teme kao motiv kobi ili sudbine, odnosno, "sukob kosmosa i haosa, dobra i zla, prirode i civilizacije, života i smrti", Tolkin ne koristi ironiju radi distanciranja od fabule, već od svog čitaoca zahteva potpunu identifikaciju sa pričom, pa u tom cilju unosi i izvesne intervencije, na primer: dodatna obrazloženja priče, psihološki motivisanu karakterizaciju likova, precizno definisan vremenski okvir radnje, i povezivanje motiva ljubavi i smrti, ističe Marčetićeva. Ona ukazuje na to da je, i pored nekih elemenata epa, kao što su to "idealizacija junaka, opširnost pripovedanja ..., veliki broj umetnutih epizoda u kojima se opisuje sudbina pojedinih junaka", pripovedačka tehnika u *Silmarilionu* uglavnom zasnovana "na realističkoj tradiciji i iskustvu romana XIX veka", što pokazuju uvođenje sveznajućeg pripovedača, obrazložena psihološka motivacija junaka, kao i detaljno i iscrpno opisivanje slike sveta. Na kraju prikaza autor se vraća tematskom određenju dela, pa zaključuje da se, "s obzirom na dominantan značaj motiva kobi i s obzirom na način na koji se on ovde manifestuje, *Silmarilion* /se/ može, u najširem smislu tog termina, nazvati tragedijom sudbine".

U okviru temata "Tolkinov prsten" objavljen je i članak "Čišćenje utopije (Iskušenja anthropos-a: Adams, Orvel, Tolkin)", čiji je autor Svetislav Jovanov. Kritičar pre svega ukazuje na činjenicu da "deziluzionisanje mitskog, ... na opštem planu Tolkinove fantazmatičke artikulacije znači, u stvari, de-fantastizaciju tekstualnih nivoa - radnje, likova, motivacije". Poredeći tri glavna dela britanskog pisca, autor prikaza naglašava da među njima postoje i razlike, jer "imanentno mitsko, doduše kao materijal, *Silmarilionom* je strukturisano epskim kodovima koji

70
 poseduju suštinski tragičku konotaciju ...; u *Hobitu*, pak, humorni lajtmotivi ukazuju na početnu fazu desakralizacije Tolkinovih svetova, a trilogija o *Prstenu zla* suočava nas sa dvosmislenošću, šifrom tragičke ironije". Zatim esejist povlači paralelu između Tolkinovog stvaralaštva i romana Ričarda Adamsa *Brežuljak Voteršip* (*Watership Down* - 1972), istakavši da su njihove metodologije, "u ravni koherencije mimezisa, potpuno različite, ali je utopijsko-ideološka projekcija homologna", pošto je motiv Tolkinovih romana "opiranje civilizacijskom Zagadenju" u utopijski vanvremenskom smislu. Avanture junaka u delima oba ova pisca "ukrščaju se, neminovno, sa ideološkom putanjom Orvelove parabole", ali je u Tolkinovoj trilogiji uobličena poenta njegove "narrativno-metaforičke linije zagadivanja, daleko konzistentnije no u *Životinjskoj farmi*" i on, kao protivtežu ideologiji, "pruža utopijsku konstantu, dijalektički razlomljenu - svet za kojim se čezne i svet koji čezne", na taj način relativizujući mit, zaključuje Jovanov.

Svetislav Jovanov je takođe sastavio i belešku o Tolkinu (str. 333), za koga navodi da je svetsku slavu jednog od najpopularnijih književnika dvadesetog veka stekao svojim "grandioznim proznim opusom", koji predstavlja "čudesni amalgam pustolovina unutar jednog fiktivnog sveta, utemeljenog do najsitnijih detalja", sa sopstvenom mitologijom, demonologijom, istorijom i jezikom, koji "na osnovu najrazličitijih referenci (od severnjačkih i starogermanskih saga do baroknih parabola i nadrealističkih iskustava), luči, u sopstvenim prostorima, u svojim mimetičkim ravnima, kontekste realističkog i fantastičnog, podvrgavajući žanrovske i stilske odrednice logici složene, epske tekstualnosti".

Jedina reakcija naše književne kritike na objavljivanje prevoda Tolkinovog romana *Kovač iz velikog Vutona* bio je prikaz Radoslava Petkovića "Put u vilinsko carstvo", koji donosi beogradska *Književna reč* u broju za 10. oktobar naredne, 1985. godine (god. XIV, br. 264, str. 21). Napomenuvši da ovaj roman "nikako ne doseže kvalitet snage" Tolkinovog remek-dela, kritičar ističe da je on ipak značajan pri razumevanju poetike i shvatanja stvarnosti engleskog pisca. Tolkin koristi blagu ironiju da bi prikazao ličnosti koje, kao i u njegova dva najpoznatija dela, svet prozaične svakodnevice "identifikuju sa apsolutnom realnošću", a u stvari su "zatočnici platonovske pećine koji brkaju nejasnu senku sa pravim likom stvari", dok pisac pokušava da ih dovede do "spoznaje istinske stvarnosti", objašnjava autor članka. Odredivši zatim predmetni roman kao bajku, prikazivač ukazuje na vezu između različitih simbola koji su u njemu upotrebljeni, dodavši da "Tolkin nije nimalo naivan pisac i mnogo je sličnih elemenata rasejano po njegovom delu koje je moguće rasvetliti tek opsežnom analizom". *Kovač iz velikog Vutona* spada u fantastičnu literaturu, nastavlja autor teksta, a osnovna odlika i nužno opravdanje fantastike upravo i jeste taj "odnos između neke pozitivističke svakodnevice i istinske realnosti". Međutim, kod Tolkina je taj odnos drugačiji, pošto se svet natprirodnog "samo usled neznanja čini paralelnim", pa se njegovo prividno bekstvo u svet bajke, epske legende ili mita može shvatiti samo ako se usko poveže "sa vrlo aktuelnim pitanjem: šta stvarnost zapravo jeste?", zaključuje Radoslav Petković.

Poslednji prikaz na Tolkinovo stvaralaštvo u okviru izdvojenog perioda objavljuje sarajevski list *Oslobodenje* 25. marta 1987. godine (god. XLIV, br. 13923, str. 9), u rubrici "Svijet knjiga - Prevedena književnost", pod naslovom "Novovjekni čarobnjak

(Dž.R.R. Tolkin: *Farmer Gil od Buta*, "Rad", Beograd, 1986)". Autor članka, Ranko Risojević, ocenjuje da je Tolkin "pisac za sve uzraste", čija dela dokazuju "da je duh izmišljanja, duh bajke, neuništiv". Prepričavši ukratko fabulu predmetnog romana, prikazivač dodaje da i u njemu britanski književnik "slijedi savršeni obrazac klasičnih bajki", a zatim insistira na tome da je on "veliki mag jezika, poslije Džojlsa sigurno najveći". Dopustivši mogućnost da će odraslim čitaocima ovo Tolkinovo delo možda izgledati siromašnije od njegova dva najčuvenija romana, Risojević zaključuje da je i u njemu ipak pisac pokazao svoje majstorstvo, jer on je "majstor priče koja slavi neugasivu ljudsku potrebu za pripovijedanjem", pa završava prikaz pohvalom upućenom veoma uspelom prevodu Radoslava Petkovića.

Posle ovog napisa Tolkinova dela se uopšte više ne spominju u našoj književnoj periodici sve do raspada srpskohrvatskog jezičkog područja, dok će se značajnije interesovanje naše kritičke javnosti i naših izdavača pobuditi tek pošto njegovo remek-delo bude pretočeno u "pokretne slike", odnosno - kako to Britanci mnogo bolje kažu - prebačeno na "srebrno platno" (*silver screen*).

* * *

U srpskohrvatskoj književnoj kritici Tolkinov roman-prvenac, *Hobit ili Tamo i natrag*, uglavnom se spominje kao uvod i prethodnica za njegovo remek-delo: trilogiju *Gospodar prstenova*. Naši kritičari složni su u oceni da je *Hobit* pustolovno, pomalo luckasto, humoristično, zanimljivo i zabavno delo, sa jednostavnom porukom, dok u stilskom pogledu ističu bogatstvo rečenice, koja je, sa druge strane, istovremeno i veoma tradicionalna i narativna. Tolkinova trilogija je u prikazima na to delo, iako se uglavnom radi o kraćim napisima, definisana kao slikovita fantazija koja je na čaroban način prožeta dražima prošlosti, uz podvlačenje piščeve imaginacije, inventivnosti, preciznosti i neobičnog odnosa prema jeziku i mitu, kao i isticanje stvaralačkog duha i narativne veštine britanskog spisatelja, umetničke lepote njegovog pripovedačkog postupka i brojnih fabulativnih niti. Takode su od osobina trilogije zapaženi dramatičnost, uzbudljivost, značenjska složenost, asocijativna raskoš, estetska delotvornost i umetnička živopisnost. Neki od autora, pak, skreću pažnju i na etički stav ovog književnika, na direktnu aktuelnost trilogije, postignutu pomoću višeznačnosti i slojevitosti simbola, a insistira se i na njenoj filozofskoj i antropološkoj dimenziji. Najpotpuniji prikaz trilogije predstavlja izvanredan predgovor Vlade Uroševića uz njen prevod na naš jezik, u kome su kao karakteristike nestvarnog i natprirodnog sveta koji je engleski pisac stvorio na granici između fantastičnog i čudesnog naglašene autentičnost, doslednost, preciznost, ubedljivost i logičnost, a zatim i duboka promišljenost i koherentnost tog dela. Među odjecima naše kritike na Tolkinovo stvaralaštvo javlja se i nekoliko prikaza na njegovo posthumno objavljeno delo *Silmarilion*, i to pre nego što se ono kod nas pojavilo u prevodu, uz ocenu da - iako britanski književnik u tom delu nagomilava mitološko-faktografsku gradu i prikazuje sintezu raznih mitova, sa stilizovanim elementima bajki i legendi - on uz pomoć metaforičnosti i izmena na sadržinsko-značenjskom planu u njemu ipak predstavlja neke vanvremenske i opšteljudske večne probleme. U jedinom prikazu na upravo objavljeni prevod Tolkinovog romana *Kovač iz velikog Vutona*, kritičar ukazuje na to da ovo delo nije istog kvaliteta kao prethodna, dok prikazivač romana *Farmer Gil od Buta* ističe da - i

pored toga što njime nije dosegao domete svojih najpoznatijih dela - Tolkin i u njemu pokazuje svoje majstorstvo, kako u pogledu upotrebe jezičkih sredstava, tako i svojom umetnošću pripovedanja.

BIBLIOGRAFIJA

1. Carpenter, Humphrey, Tolkien: A Biography. London, George Allen and Unwin, 1977.
2. Carpenter, Humphrey, The Inklings: C.S. Lewis, J.R.R. Tolkien, Charles Williams, and their friends. London, George Allen and Unwin, 1978.
3. Battarbee, Katja J., Scholarship and Fantasy: Proceedings of the Tolkien Phenomenon. Turku, Finland, 1993.
4. Hein, Rolland, Christian Mythmakers. Chicago, Cornerstone Press Chicago, 1998.
5. Tom A. Shippey, J.R.R. Tolkien: Author of the Century. New York, Houghton Mifflin, 2001.

SUMMARY

In this paper, the author presents the critical responses to the novels written by J.R.R. Tolkien, including all the relevant articles and reviews published in Serbo-Croat journals and periodicals, as well as the prefaces to their translations. The analysed critical commentaries deal mainly with Tolkien's most famous work - his trilogy *The Lord of the Rings*, while the rest of his fiction has received less attention in rather informative articles. Nevertheless, although Tolkien's fame in the examined period (ending in 1992, with the disintegration of the former Yugoslavia) was still not at the heights which it has reached lately - owing to the extremely popular films based on the first two parts of his trilogy - it can be concluded that the critical reception of his works was satisfactory. In spite of the fact that his two main novels were translated with an unforgivable delay, Tolkien was recognized by our critics as an important writer and his literary merit was fully acknowledged.